

KOÇ VE AT ŞEKLİNDEKİ ANADOLU MEZAR TAŞLARININ DAĞILIMI

Ertuğrul DANIK*

Genel görüş olarak, Orta Asya Türk kökenli bir geleneğin, Akkoyunlu ve Karakoyunlular'la birlikte Anadolu'ya gelmiş bir sonucu olarak kabul edilen¹, bu nedenle de bu iki kültür egemenliğinin yaşadığı çevrelerde daha yoğun görüldüğü belirtilen koç/koyun ve at şeklindeki mezar taşları hakkında; Kürt ve Zaza geleneklerine yönelik cılız göndermeler de² bulunmaktadır. Akkoyunlu ve Karakoyunlu tezini savunanlar, bu iki kültür egemenliğinin dışında kalan örnekleri, bu topluluklara ait kimi küçük çaplı göçlere bağlasalar da, Kürt ve Zaza tezini savunanlar, Doğu Anadolu'daki bu tip eserlerin yoğunluğu bu kültürlerle ilişkilendirirken, Batı Anadolu'daki küçük oranlı örneklerle ilişkin bilgi sunmazlar. Akkoyunlu ve Karakoyunlu tezini savunanlardan kimilerinin değindikleri bir başka nokta ise, bu tip mezar taşlarının yapımının İslâmiyetle birlikte hoş karşılanmamasına rağmen, Alevî ve Şii kültür çevrelerinde yapımına devam edildiğidir.

İlk örneklerine Orta Asya'da Kül-Tigin Bengütaşı'nda³ ve Tonyukuk Bengütaşı'nda rastladığımız koç, koyun ve at şeklindeki mezar taşlarına Anadolu dışında; Azerbaycan, Karabağ, Nahcivan, Gence, Kelbeçer, Laçın, Gedebay, Ağdam, Culfa, Tiflis ve Kuzey İran olmak üzere Kafkasya Bölgesi⁴ ile birlikte, özel örnekler de olsa, Kuzey Kore'de⁵ rastlanmaktadır.

Anadolu'da ise, daha çok Doğu Anadolu Bölgesi'nde görülen koç ve at şekilli mezar taşlarına, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde daha az sayıda ve Karadeniz ile İç Anadolu bölgelerinde ise çok nadir olarak rastlanır⁶. Ancak, bugüne kadar kayıtlara girmiş örnek olarak Ege, Marmara ve Akdeniz bölgelerinde bulunan örnek yoktur.

ANADOLU DAĞILIMI

Anadolu genelinde bu tipteki mezar taşlarının en önemlilerine, çeşitliliğine ve sayısal yoğunluğuna

Resim 1:
Tunceli/
Merkez/Cılga
Köyü

Resim 2:
Tunceli/
Merkez/
Batman Köyü

Resim 3: Tunceli/Pülümür/Sağlamtaş Köyü

Tunceli'de rastlanır. Özellikle merkez ilçe, Pertek ve Mazgirt kuşağında sıkça rastladığımız nadir örnekler dışında, XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın ilk yarısına kadar olan süreçte yapılmış olan mezar taşlarından, çeşitli yıllar içinde kişisel olarak yaptığımız yüzey araştırmalarında merkez ilçeye bağlı Sinan Köyü mezarlığında 1 adet koç, Batman Köyü mezarlığında 4 adet koç, Çılga Köyü

mezarlığında 7 adet koç, 1 adet at, Güdeç Köyü mezarlığında 1 adet koç, Kocakoç Nahiyesi'ne bağlı Horan mezarı mezarlığında 1 adet koç, Köyaltı mezarı mezarlığında 1 adet koç, Çukur Köyü Karşini mezarı mezarlığında 3 adet koç, Aktuluk Köyü Tütünlü mezarı mezarlığında 2 adet koç, Çılga Köyü Yapraklı mezarı mezarlığında 6 adet koç, 4 adet at mezar taşı saptanırken, Pülümür İlçesi

Resim 4: Tunceli/Nazimiye/Bostanlı/Zeve mezarı

Resim 5: Tunceli/Ovacık/Yoncalı Köyü

Sağlamtaş Köyü mezarlığında, kimi kaynaklarda kısaca söz edilse de⁷, ayrıntılı çalışması ve belgelemesi yapılmayan mezarlık alanında 11 adet koç şeklinde mezar taşı⁸ tespit edilmiştir. Ovacık İlçesi Güneykonak Köyü mezarlığında 1 adet, Yoncalı köyü mezarlığında 3 adet olmak üzere, toplam 4 adet koç şeklinde mezar taşı tespit edilmiştir. Yoncalı Köyü mezarlığında bulunan ve ikisi aynı usta elinden çıkmış olup ayakta ve sağlam bulunan koç mezar taşları (1910 ve 1912 tarihli), gerek bölge ve gerekse Anadolu örnekleri içinde çok özel bir öneme sahiptir. Mazgirt İlçesi dahilinden Gelincik Köyü mezarlığından 3 adet, Yeldeğen Köyü mezarlığından 2 adet, Kale Köyü mezarlığından 4 adet ve Yukarı Sindam Köyü mezarlığından alınarak ilçe Jandarma Karakol Binası önüne getirilen 1 adet olmak üzere, toplam 10 adet koç şeklinde mezar taşı belgelemesi yapılırken, Nazimiye İlçesi'nde, Kureyş Baba Ziyaretî'nin de bulunduğu Bostanlı Köyü Zeve mezarası mezarlığında çoğu tahribata uğramış ve yere devrilmiş durumda 22 adet koç şeklinde mezar taşı saptanmıştır. Mezarlık alanında bulunan mezar taşlarının büyük bir bölümü toprak altında ve dağınik olduğundan, sayısal dağılımın artabileceği de düşünülmelidir. Pertek İlçesi'nde ise, Koçpınar Köyü mezarlığında 2 adet koç, Çalıözü Köyü mezarlığında 6 adet koç, Yukarı Yakabaşı Köyü mezarlığında 1 adet koç, Dorutay Köyü mezarlığında 3 adet at, Aşağı Gülbahçe Köyü mezarlığında 3 adet koç, Piriçi Köyü mezarlığında 4 adet koç, Çimenli Köyü mezarlığında 1 adet koç ve Pınarlar Köyü mezarlığında 3 adet koç olmak üzere, toplam 20 adet koç ve 3 adet at şekilli mezar taşı tespit edilmiştir⁹.

Tunceli yöresinde tespiti ve belgelemesi tarafımızca yapılan bu mezar taşları dışında, çeşitli kaynaklarda adı geçen ya da kaynak kişilerce verilen bilgiler doğrultusunda, Mazgirt İlçesi İbimahmut Köyü'nde 2 adet koç, Manikrek Köyü'nde 1 adet koç, merkez ilçe Demirkapı Köyü'nde 2 adet koç, Akseki mezarlığında 2 adet koç, Nazimiye İlçesi Ayrınlı

Köyü'nde 1 adet koç, Pertek İlçesi Korluca Köyü'nde 2 adet koç, Kayabağ Köyü'nde 1 adet koç, 2 adet at, Dere Nahiyesi'nde 3 adet at, 1 adet koç, Hozat İlçesi'nin Karaoğlan, Derviş Cemal ve Aşağı Dirik köylerinde çok sayıda at şeklinde mezar taşından söz edilmektedir. Bu durumda Tunceli İli dahilinde en azından 112 adet koç ve 21 adet at olmak üzere toplam 133 eserden söz etmek gerekir ki, bu sayı yeni tespitlerle daha da artacaktır.

Tunceli yöresindeki örneklerimiz dışında, en yaygın örneklerin bulunduğu iller arasında görülen Muş İlinde, özellikle Varto İlçesi'ne bağlı köylerde çok sayıda bu tipteki mezar taşlarından söz edilir. Bugüne kadar sağlıklı bir envanteri çıkarılmamışsa da, Kuzik (Görgü), Careseran (Dağcılar), Şaman (Taşlıyayla), Siğiran (Diktepeler), Köşkar (Yarlısu), Keçan (Seki), Güllükler, Kışmir, Kestement, Tabak, Karaş ve Sıkran köylerinde bulunduğu belirtilen mezar taşlarından yedi tanesi Diyarbakır Müzesi'ne nakledilmiş olup¹⁰ belirtilen köylerde ya da olası başka köylerde hangi tipte kaç adet eserin bulunduğu ve günümüzdeki durumuna ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

Muş'un yanı sıra Bitlis yöresinde de belirli bir eser yoğunluğu yaşanmaktadır. Ahlat ve Altın Kalbur mezarlıklarından, kent merkezi Adliye Binası önüne taşınan 2 adet koç şekilli mezar taşı; Ahlat Ortaokulu bahçesinden ve Kırklar Mezarlığı'ndan Ahlat Müzesi'ne getirilen 2 adet

Resim 6: Tunceli Hozat İlçesi köylerinden Elazığ Müzesi'ne kaldırılan at şekilli mezar taşı

Resim 7: Tunceli/Mazgirt/İbimahmut Köyü

koç şekilli mezar taşı¹¹ ile birlikte, Ahlat Taht-ı Süleyman Mezarlığı'nda bulunan 1 adet koç şekilli mezar taşı; Adilcevaz İlçesi'ndeki eski mezarlıktan alınarak Ahlat Müzesi'ne getirilen 2 adet koç şekilli mezar taşı¹² ve getiriliş yeri bilinmeyen Ahlat Müzesi bahçesindeki 2 adet koç şekilli mezar taşı¹³, bu yoğunluğun göstergesidir.

Van Müzesi bahçesinde bulunan koç şeklindeki çok sayıda mezar taşının bir bölümünün geliş yeri bilinmese de, bunlardan birinin Hakkârî'nin Yüksekova İlçesi'nden, ikisinin Van'ın Erciş İlçesi'nden getirildiği belirtilir¹⁴. Ancak, Erciş merkez mezarlığından getirildiği belirtilen bu iki eserin dışında, müze kayıtlarında Erciş Çelebibağı Kalesi ile köy merkezi arasındaki mezarlıktan getirilen 3 adet koç şekilli mezar taşı görülmektedir. Aynı kayıtlarda Adilcevaz Duvalıber Mezarlığı'ndan getirilen bir diğer koç şekilli mezar taşı daha görülse de, kayıtlardaki sayı müze bahçesindeki eserlerin geliş yerlerini açıklamaya yetmez. Çelebibağı Mezarlığı kazı başkanı Abdüsselam Uluçam'ın verdiği bilgilerde ise, 1932 yılında Meydan Mezarlığı'ndan 2 ve Çelebibağı Mezarlığı'ndan 7 olmak üzere toplam 9 adet eserin, Van Müzesi'ne nakledildiği görülmektedir¹⁵. Aynı şekilde, Nazmi Sevgen de, Erciş'in Güngöz Köyü mezarlığından alınan 4 adet koç şekilli mezar

Resim 8: Van/Gevaş Halime Hatun Mezarlığı

taşının, Van Müzesi'ne nakledildiğini belirtmektedir¹⁶. Van yöresi için, Erciş'te yoğunlaşan bu tip mezar taşı buluntularının bir diğer örneği ise, Gevaş İlçesi Halime Hatun Mezarlığı'nda bulunur¹⁷.

Erzincan İli de bu tip mezar taşları açısından Muş, Bitlis ve Van kadar yoğunluğa sahip bir ildir. Ankara Etnografya Müzesi'ne nakledilen 2 koç şekilli mezar taşı¹⁸ dışında; biri Askerî Hastane'de biri Haşhaşi Köyü'nde, biri şehir parkında iken, 1939 depremi sonrasında oluşturulan yeni kent merkezindeki SSK Hastanesi'nin önüne getirilmiş olan 3 koç şekilli mezar taşı, Tercan'dan getirilip Şeker Fabrikası'nın bahçesine konan 2 adet koç şekilli mezar taşı bulunmaktadır. Kent merkezinde bulunan bu eserler dışında, Haşhaşi köyü'nde musalla taşı olarak kullanılan 1 adet koç şekilli mezar taşı, Tercan İlçesi'nin Mantara ve Y. Afşin Köyleri ile Ağaçaçam ve Ağnene köyleri arasındaki eski mezarlıklarda, Fırat'ın güneyinde kalan köylerin bazılarında çok sayıda koç şeklinde, yine Tercan'ın Karakulak Nahiyesi'nin Ağaçaçam mevkiinde at şeklinde 1 adet mezar taşının varlığından söz edilir¹⁹.

Resim 9: Erzurum/Şenkaya/Pertuz Köyü (Fahriye Bayram)

Çayırılı İlçesi'nin Cennet Pınarı Köyü'ndeki 3 adet koç şekilli mezar taşı ile birlikte; Bey(in)komu Köyü'nde 2 adet, Eşme Pınarı Köyünde bir adet²⁰, Balıklı Köyü'ndeki 1 adet²¹ koç şekilli mezar taşı tespit edilmiştir.

Erzurum Müzesi'nde bulunan 5 adet eserden; 2 adet koç şekilli mezar taşı Şenkaya İlçesi'nden, diğer 2 adet koç şekilli mezar taşı Tekman İlçesi'nden getirilmiş olup müzenin at şekilli tek mezar taşı örneğinin geliş yeri bilinmemektedir. Bu eserlerden Tekman kaynaklı eserlerden birinin boynunun ucunda bir haç şekli görülürken, aynı şekilde at şekilli mezar taşı örneğimizin de boynunda bir haç motifi görülmektedir²². Bu durum bu tip mezar taşlarının gayrimüslimler arasında da beğeni kazandığını göstermesi²³ açısından önemlidir.

Erzurum'un bu konudaki yoğun buluntu yerlerinden birisi, Mirseyit (Tanır) Köyü olup köy

mezarlığında 5 adet koç şekilli mezar taşı tespit edilmiştir²⁴. Ayrıca Oltu İlçesi merkez Oltu Kalesi batı yanında bulunan 1 adet at şekilli mezar taşı, Tecerek (Obayayla) Köyü'nde bulunan 2 adet koç şekilli mezar taşı, Hınıs İlçesi Beğ Köyü'ndeki 1 adet at şekilli mezar taşı²⁵ ile birlikte, Şenkaya İlçesi Pertuz Köyü'nde bulunan 1 adet koç şekilli mezar taşı²⁶, Erzurum'un bilinen diğer örnekleridir.

Kars İli'nin Sürmeli Çukuru ve Aras boylarında gelenekselleşen, koç şekilli mezar taşı dikme geleneğine ilişkin olarak; ikisi Ardahan İli Çıldır İlçesi Taşköprü ve Taşbaşı köylerinden²⁷, ikisinin ise geliş yeri bilinmeyen toplam 4 adet at şekilli ve 6 adet koç şekilli mezar taşı, Kars Müzesi'nde yer almaktadır. Müzedeki at şekilli mezar taşlarından birinin üzerinde yer alan Ermenice kitabe²⁸, Erzurum Müzesi'nde yer alan örnekleri anımsatır.

Kars İli'nden ayrılarak il olan Ardahan İli'nde, Çıldır'dan Kars Müzesi'ne nakledilen 2 eser dışında; Çıldır İlçesi'nin Koçtaş, Kevenk (Köprülü), Gölayağı Köyü Taşköprü'deki, Göle İlçesi'nin Karavenk (Köprülü) köyleri ile Dedeşen Köyü Kalesi'nde bulunan koç şekilli mezar taşları²⁹ ile yine Kars'tan ayrılarak il olan Iğdır'ın Karakoyunlu İlçesi merkez Eski, Yeni ve Yolboyu mezarlıklarında bulunan 5 adet koç şekilli mezar taşı, Melekli Köyü'nde bulunan koç şekilli mezar taşları³⁰, Ağaver Köyü'nde bulunan 1 adet koç şekilli mezar taşı³¹, Sürmeli-Aras bölgesinin ortak kültürü olarak görülür. Bu bağlamda Karakoyunlu İlçesi'nde tespiti yapılarak, deve şekilli mezar taşı olarak nitelendirilen³² eserin de, at şekilli bir mezar taşı olabileceğini düşünmek gerekir.

Bol miktarda örneğin görüldüğü Van İli ile, Kars/Ardahan/Çıldır bölgesi arasında kalan Ağrı İli'nde çeşitli yerlerde, koç-koyun ve at şeklindeki mezar taşlarının varlığından söz edilse de³³, bu eserlerin yerleri, sayıları ve nitelikleri konusunda bilgi verilmez.

Hakkâri Yüksekova İlçesi'nden Van Müzesi'ne nakledildiği belirtilen 1 adet koç heykeli dışında, yine aynı ilçe merkezinde bulunan bir diğer koç şekilli mezar taşı ile birlikte, ilçe merkezinin 5 km. güneybatısında yer alan Gagevran Köyü'ndeki koç şekilli mezar taşı ve Yüksekova İlçesi Güçlü Köyü Hurşit Öner evi önünde bulunan 2 adet koç/koyun şekilli mezar taşı³⁴ bölgenin diğer örnekleri arasında bulunurken; Gagevran Köyü'nde bulunan eserin, Nasturiler'e ait bir kiliseden sökülerek getirildiği belirtilmektedir ki³⁵, bu tip mezar taşlarının gayrimüslimlerce çok az da olsa kullanıldığını gösteren bir diğer örnektir.

Elazığ Müzesi bahçesinde yer alan koç ve at şekilli mezar taşları Tunceli'den getirildiği için, Elazığ'ı temsil eden bu tipteki mezar taşlarının tek örneği olarak, Karakoçan İlçesi Pamuklu Köyü'nde bulunan 3 adet koç şekilli mezar taşını³⁶ gösterebiliriz.

Resim 10: Rize Müzesi'ne Ülküköy'den getirilen koç şekilli mezar taşı

Malatya'nın Arguvan İlçesi Morhamam Köyü'nde bulunan koç şeklindeki mezar taşı³⁷, yöreye ait tek örneği oluştururken, Köyün, Elazığ ve Tunceli illerine olan yakınlığı nedeniyle, eserin bu bölgelerden gelen bir kişiye ya da bu bölgelerden gelen bir ustaya ait olabileceğini düşündürür.

Bulunduğu yöreyi tek örnekle temsil eden bir diğer örnek olarak Nevşehir'in Mustafapaşa (Sinason) İlçesi merkez Aios Vasilios Kilisesi bahçesinde yer alan koç şekilli mezar taşı ile birlikte; Ankara İli'nin Beypazarı İlçesi merkezindeki Özel İdare Müzesi bahçesinde yer alan, ancak geliş yeri bilinmeyen koç şekilli mezar taşı³⁸ ve Konya'nın Akşehir İlçesi'nin Maruf Köyü'nde bulunan 1 adet koç şekilli mezar taşı³⁹ sayılabilir. Ancak, Akşehir İlçesi'nin Afyon ile olan coğrafi ve kültürel yakınlığı, bu eserin Afyon'daki eserlerle olan ilişkisini düşündürür.

Karadeniz bölgesi örnekleri arasında Rize'nin Çamlıhemşin İlçesi Aşağı Çamlıca (Viçe) semtinde olup "kuman mezarı" olarak bilinen koç şekilli örnek⁴⁰, Rize Müzesi bahçesinde olup Ülküköy'den getirildiği belirtilen bir diğer koç şekilli mezar taşı örneği⁴¹ ile birlikte; Artvin İli'nin Ardanuç İlçesi Bulanık Köyü

Resim 11: Ankara/Beypazarı Özel İdare Müzesi (Adil Özme)

Resim 12: Malatya/Arguvan/Morhamam Köyü (Hüseyin Şahin)

Rabat Mahallesi'nde bulunan 1 adet⁴², Şavşat İlçesi Köprülülü Köyü'nde bulunan 3 (ya da 4) adet⁴³ ve Şavşat merkez Söğütlü Mahallesi'ndeki 1 adet⁴⁴ koç şekilli mezar taşları sayılabilir.

Afyon'un Ayazın Köyü Karababa Tekkesi'nden Afyon Müzesi'ne getirilen 4 adet, Kayıhan Köyü'nden getirilen 1 adet ve getirildiği yer belli olmayan 1 adet olmak üzere, XII. ve XIII. yüzyıllara bağlanan toplam 6 adet koç şekilli mezar taşı⁴⁵ ile birlikte; Kunduzlu ve Ayvalı köylerinden⁴⁶ alınarak İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ne götürülen 2 adet koç şekilli mezar taşı⁴⁷, Afyon'u temsil eden eserlerdir. Aynı şekilde, bir dönem Afyon'a bağlı iken günümüzde Eskişehir İli'ne bağlı bulunan, Seyitgazi İlçesi Künbet Köyü'nden alınarak İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ne nakledilen 1 adet koç mezar taşı da⁴⁸, Akşehir-Afyon-Seyitgazi alanındaki kültürel işbirliğini ve bağlılığı düşündürür.

Bütün bunlarla birlikte, bulunduğu yerleri belirtilen, ancak haklarında herhangi bir bilgi ulaşılamayan; Van Çaldıran İlçesi Kubik Köyü'ndeki 1 adet at şekilli mezar taşı, Van Muradiye İlçesi

Resim 13: Bitlis/Ahlat Müzesi

Esbireş Köyü'ndeki 1 adet at şekilli mezar taşı, Tokat Reşadiye İlçesi Paşa Elmalı, Han Elmalı ve Salmanus köylerindeki koç şekilli mezar taşları, Bitlis Alan Köyü'ndeki 1 adet koç şekilli mezar taşı, Van Başkale İlçesi Hazi Köyü'ndeki 2, Pizan Köyü'ndeki 1, ilçe merkezi jandarma binası önündeki 2 (Avzan ve Bezdük köylerinden devşirme) adet koç şekilli mezar taşı, Ardahan Honan Bucağı Bork Köyü'ndeki 1 adet koyun şekilli mezar taşı, Urfa Harran yakınında Tekedağlar'daki 1 adet koyun şekilli mezar taşı⁴⁹, yaptığımız tasnif dışında tutulmuşsa da, incelenmeye değer alanlardır.

SAYISAL DEĞERLENDİRME

Çeşitli kaynaklardan ve kişisel tespitlerimizden yola çıkarak yaptığımız tasnif denemesinde, ilerleyen yıllarda tespiti ve belgelemesi yapılacak yeni eserlerin sayısal dengelerimizi kısmen de olsa değiştirebileceği gerçeği de göz önüne alınmıştır. Ancak, olası yeni eser tespitlerinin daha çok Tunceli ve Erzincan çevresinde yoğunlaşabileceği düşünüldüğünden, her iki ilin eser sayılarının değişimi, genel sıralamadaki yerlerini çok fazla değiştirmeyecek görünmektedir. Bu nedenle, tablosunu verdiğimiz dağılımdaki sıralamalar ve yüzdelik dilimler, Anadolu genelini büyük bir oranda temsil edecek şekilde kabul edilmektedir.

Bu durumda, toplam 133 örneğe sahip olan ve genel içinde %46.18'lik bir dilimi kaplayan Tunceli, Anadolu örneklerinin lokomotif görevini üstlenmektedir. Tüm örnekler içindeki bu rakamları içeren eserlerin, yoğun olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk yarısı içinde yapılmış olması, bu tip eserlerin kaynak ve kökenleri konusunda yeni ve ciddi önerileri getirmektedir. Özellikle daha önceki tespitlerde varsayılan ağa, bey ya da zengin soylular

Resim 14: Nevşehir Mustafapaşa Aios Vasilios Kilisesi

için yapıldığı önerisi, bölge özellikleri ve Pülümür İlçesi Bostanlı Köyü Zeve mezarası mezarlığında yaklaşık aynı tarihlere ait 22 örneği ve kimi köylerdeki diğer örnekleri düşündüğümüzde, hükümsüz kalmaktadır. Mezar taşı ustalarından Ali Sevinç ve kimi mezar sahibi akrabaları ile yaptığımız görüşmelerde de bu tip mezar taşlarının herkes için yapılabildiği ortaya konmaktadır. Buna karşın, gerek Tunceli'deki yoğunluk ve gerekse bu tür eserleri yoğun olarak görüldüğü bazı illerdeki Alevî ve kısmen Şii kökenli nüfus yoğunluğu, anılan inanç çevrelerinde bu tip eserlere daha çok sahip çıktığını göstermektedir.

Tunceli'yi yoğunluk olarak takip eden iller arasında 35 örnek ve %12.15 ile takip eden Van, bu inanç çevresi dışında kalsa da; 18 örnek ve % 6.25'lik dilimle takip eden Erzincan ile 15 örnek ve % 5.20'lik dilimle takip eden Erzurum, bu inanç çevresi içinde yer alır. Sayısal yoğunluğu barındıran bu illeri ise, 12 örnek %4.17 ile Bitlis, 10 örnek ve % 3.47 ile Bitlis ve Afyon, 9 örnek ve % 3.12 ile Ardahan, 8 örnek ve % 2.77 ile Kars ve Iğdır, 6 örnek ve %2.08 ile Artvin, 5 örnek ve %1.73 ile Hakkâri, 4 örnek ve %1.39 ile Ağrı, 3 örnek ve %1.05 ile Elazığ ve Tokat, 2 örnek ve %0.70 ile Rize, 1 örnek ve %0.35 ile Konya, Eskişehir, Urfa, Samsun, Nevşehir, Ankara ve Malatya takip etmektedir. Bu sayısal ayrımlar, gerçekten de bu tip eserlerin yoğunluğunu Doğu Anadolu bölgesine götürmektedir. Özel örnekler olsa da Nevşehir, Ankara, Konya gibi illerdeki örnekler bir yana; Tokat, Urfa, Samsun illerindeki örneklerin varlığı kuşkuyla görünmektedir. En fazla esere sahip olan Tunceli'nin kuzeyinde Erzincan'daki örnekler dışında, bu ili çevreleyen Malatya ve Elazığ'daki eser sayısının azlığı, Sivas ve Bingöl'de ise bu tip eserlerin bulunmayışı, ayrı bir soru işaretidir. Kuşkusuz tüm sorularımızın yanıtları, gelecekte yapılacak bilimsel belgeleme çalışmaları sonucunda, daha net olarak ortaya konulacaktır.

Resim 15: Van Müzesi

İLİ	ESER DAĞILIMI		TOP. ESER SAYISI	%	NOT
	KOÇ	AT			
Afyon	10	-	10	3.47	6 tanesi Afyon, 3 tanesi İst. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde.
Ağrı	4	-	4	1.39	Ağrı merkezdeki kamu kurum bahçelerinde olup biri Diyardin, biri Doğubeyazıt'tan getirilmiş.
Ankara	1	-	1	0.35	Beypazarı Özel İdare Müzesi bahçesinde olup, geliş yeri bilinmiyor.
Ardahan	8+(?)	1	9+(?)	3.12	Tümü <i>in situ</i> , kaynaklarda geçen köylerde sayısal nitelik bildirilmemiş olup en az 8 köy adı sayılıyor.
Artvin	6	-	6	2.08	Tümü <i>in situ</i> .
Bitlis	12+(?)	-	12+(?)	4.17	5 tanesi Ahlat Müzesi'nde. Diğerlerinin bir bölümü <i>in situ</i> , bir bölümü Ahlat ve Bitlis merkezdeki kamu kuruluşları önünde.
Elazığ	3	-	3	1.05	Tümü <i>in situ</i> .
Erzincan	17+(?)	1+(?)	18+(?)	6.25	Çoğunluğu Erzincan merkezdeki kamu kuruluşları önünde ya da parklarda. 2 tanesi Ankara Etnografya Müzesi'nde, diğerleri <i>in situ</i> .
Erzurum	12	3	15	5.20	5 tanesi Erzurum Müzesi'nde, kalanlar <i>in situ</i> .
Eskişehir	1	-	1	0.35	İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde.
Hakkâri	5	-	5	1.73	1'i Van Müzesi'nde, diğerleri <i>in situ</i> .
İğdir	8	-	8	2.77	Tümü <i>in situ</i> .
Kars	6	2	8	2.77	Tümü Kars Müzesi'nde olup geliş yerleri bilinmiyor.
Konya	1	-	1	0.35	<i>in situ</i> durumda.
Malatya	1	-	1	0.35	<i>in situ</i> durumda.
Muş	10+(?)	-	10+(?)	3.47	Tam sayısı bilinmese de, 10 tanesinin Diyarbakır Müzesi'ne kaldırıldığı biliniyor. Kaynakta sayılan köy adları 10'dan daha fazla
Nevşehir	1	-	1	0.35	Mustafapaşa, Aios Vasilios Kilisesi bahçesinde olup geliş yeri bilinmiyor.
Rize	2	-	2	0.70	1 adet <i>in situ</i> , 1 adet Rize Müzesi'nde.
Samsun	1	-	1	0.35	Bilgiye ulaşılamadı.
Tokat	3+(?)	-	3(?)	1.05	Kaynaklarda en az 3 köy ismi geçse de, bilgiye ulaşılamadı.
Tunceli	112+(?)	21+(?)	133+(?)	46.18	Yoğunluk <i>in situ</i> , 2'si Keban Baraj Gölü altında kalmış, 11 tanesi Elazığ Müzesi'nde.
Urfa	1	-	1	0.35	Bilgiye ulaşılamadı.
Van	33	2	35	12.15	4 tanesi Başkale İlçe Jandarma Binası'na, 1 tanesi Çaldıran Askeri Gazino bahçesine taşınmış. 22 tanesi Van Müzesi bahçesinde, diğerleri <i>in situ</i> .
TOPLAM	258+(?)	30+(?)	288+(?)	100	

Tablo: Anadolu'da varlığı bilinen koç ve at şekilli mezar taşlarının illere göre dağılımı

NOTLAR

- * Ertuğrul DANIK, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzeleri Müdürü, 06100 Ulus-Ankara / TÜRKİYE
- 1 Bu görüş için Bkz. Sevgen 1950: 333; Çay 1986: 383, 385; Kalafat 1990: 105, 106; Rişvanoğlu 1992: 188; Karamağaralı 1993b: 18; Sili 1996: 61; Çoruhlu 2001: 35; Seyirci-Topbaş (?): 32.

- 2 Her iki kültüre ait göndermeler için bkz. Bender 1991: 165; Doğan-Özen 1992: 12; Dedekurban 1993: 25, 26.
- 3 Jisl 1963: 391.
- 4 Ayrıntılı bilgi ve liste için bkz. Çay 1990: 41, 42; Efendi-Efendi 1992: 23-29; Kırzioğlu 1993: 133-160.
- 5 Çay 1990: 38.
- 6 Konuyla ilgili olarak yapılan tüm yayınlardaki listelemelerde, genel olarak Koşay listesi

ağırlıklı bir şekilde referans edilse de, kimi yerel kaynaklar da değerlendirilmeye alınmıştır. Ancak, müzelerde bulunan eserlerin geliş yerleri net olarak saptanamadığı gibi, kimi zaman in situ eserler, daha sonra müzelere taşındığında ya da çeşitli nedenlerle yer değişikliği olduğunda, ikinci defa listeye dahil edilerek mükerrerlik yaşanmaktadır. Örneğin Tunceli Çemişkezek yöresindeki kimi eserler, Keban Barajı nedeniyle önce Harput Müzesi'ne, ardından Elazığ Müzesi'ne taşınmış, yapılan listelerde kimi zaman Çemişkezek ilgili köy eseri, kimi zaman Harput Müzesi eseri, kimi zaman da Elazığ Müzesi eseri olarak tanımlanmıştır. Aynı durumu Erzincan depremi nedeniyle eski Erzincan'dan taşınan eserler ya da Erçiş Çelebibağı ve Ahlat eserleri için de söyleyebiliriz. Bu konudaki bir başka eksiklik ise, müzelere ya da çeşitli devlet kurumlarının bahçelerine alınan bu tür eserlerin, nereden devşirildiğine ilişkin sağlıklı kayıtların bulunmamasıdır.

- 7 Bu kaynaklarda köy mezarlığında yer alan mezar taşlarının tanıtımı yerine, sadece varlığı belirlenmiş demek daha uygun görülmektedir. Bu kaynaklara örnek olarak bkz. Gülensoy 1992: 105-107; Güven 1991: 57.
- 8 Gülensoy (1992: 106) ve buna bağlı olarak diğer kimi kaynaklarda mezarlıkta bulunan 12 adet koç şekilli mezar taşından söz edilse de, bu tespitlerin bilimsel niteliği şüphelidir. Eksik görülen 1 adet mezar taşı, olasılıkla sık meşe ağaçları arasında ters dönmüş olup, koç şekline benzeyen, ancak koç şekilli olmayan bir başka tipteki mezar olmalıdır.
- 9 Tespit edilen bu eserlerle ilgili bilgi için bkz. Danık 1993: 50-65.
- 10 Fırat 1981: 63; Çay 1990: 46.
- 11 Karamağaralı 1993a: 49; 1993b: 13, 14.
- 12 Çay, 1990: 41, 42.
- 13 Söz konusu iki adet mezar taşı herhangi bir yayında görülmemektedir.
- 14 Karamağaralı 1993a: 50; 1993b: 14, 15; Çay 1990: 42.
- 15 Uluçam 2000: 51-53.
- 16 Sevgen 1950: 335.
- 17 Söz konusu mezar taşı, henüz yayınlara geçmemiş olup ilk defa kayıt altına alınmıştır.
- 18 Karamağaralı 1993a: 49; 1993b: 14.
- 19 Şahin 1985: 458, 459, 476.
- 20 Ceylan 2002: 171; Yurttaş 2002: 852.
- 21 Özkan 2002: 618.
- 22 Karamağaralı 1993a: 50; 1993b: 15, 16.
- 23 Abdulhaluk Çay, bu olguyu Ermeni ya da Gürcüler'e aktarılmış Türk etkisi şeklinde

açıklarsa da, öte yandan bu tip örneklerin Hıristiyanlaşmış Türkler'le ilişkili olabileceği olasılığını da belirtir (1990: 42).

- 24 Baykara 1972: 53.
- 25 Kırzioğlu 1993: 160.
- 26 Söz konusu mezar taşı henüz yayınlanmamış olup verdiği bilgiler ve fotoğraf için Dr. Fahriye Bayram'a teşekkür ederim.
- 27 Gündoğdu 2000: 70, 71.
- 28 Karamağaralı 1993a: 50; 1993b: 15.
- 29 Kırzioğlu 1993: 158; Çay 1990: 43; Gündoğdu 2000: 248, 249.
- 30 Çay 1990: 43; Kırzioğlu 1993: 157, 158.
- 31 Sili 1996: 60-65.
- 32 Sili 1998: 191-194.
- 33 Çay 1990: 42.
- 34 Her iki örnek henüz yayınlanmamış olup bilgiler Mehmet Top'tan alınmıştır.
- 35 Anonim 1998: 98.
- 36 Aşan 1992: 87.
- 37 Anılan mezar taşı henüz yayınlanmamış bir örnek olup fotoğrafını göndererek yerini bildiren, Hüseyin Şahin'e teşekkür ederim.
- 38 Her iki örnek de henüz yayınlara girmemiş olup Beypazarı örneğinin bildirimini yaparak fotoğrafını ileten Dr. Adil Özme'ye teşekkür ederim.
- 39 Çay 1990: 40.
- 40 Çay 1990: 46; Kırzioğlu bu eserden söz ederken, Orman Sarmış Eski Mezarlığı'nda 1987'de bulunduğunu belirtir (1993: 160).
- 41 Bu örnek henüz yayınlanmamıştır.
- 42 Özdemir 2001: 22.
- 43 Anonim 1999: 50; Aytakin 2002a: 104.
- 44 Aytakin 2002b: 117.
- 45 Seyirci-Topbaş (?): 28-30.
- 46 Günümüzde Eskişehir Seyitgazi İlçesi'ne bağlı olup; A. Çay, eserin yerinde in situ olduğunu belirtir (1990: 40).
- 47 Karamağaralı 1993a: 51.
- 48 Seyirci-Topbaş (?): 30; Çay 1990: 40; Karamağaralı 1993a: 50, 51; 1993b: 16.
- 49 Liste için bkz. Koşay 1962: 256, 257.

KAYNAKÇA

- ANONİM (1999)**, Artvin, Ankara.
ANONİM (1988), Anonim, Hakkari'98, Ankara.
AŞAN (1992), Muhammet Beşir Aşan, Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar), Ankara, 1992.

- AYTEKİN (2002a)**, Osman Aytekin, "Artvin İli ve İlçelerindeki Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları Yüze Araştırması 2000", 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. 1, Ankara, s. 101-116.
- AYTEKİN (2002b)**, Osman Aytekin, "Artvin-Türk Dönemi Yüze Araştırmasının İlk Beş Yılı (1997-2001) Üzerine Bir Değerlendirme", VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan 2002) Bildiriler, Kayseri, s.111-121.
- BAYKARA (1972)**, Tuncer Baykara, "Mirseyit (Tanır) Köyü Mezarlığı", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 4, Erzurum, s. 53-55.
- BENDER (1991)**, Cemşid Bender, Kürt Tarihi ve Uygarlığı, İstanbul.
- CEYLAN (2002)**, Alpaslan Ceylan, "2000 Yılı Erzincan ve Erzurum İlleri Yüze Araştırmaları", 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. 2, Ankara, s. 165-178.
- ÇAY (1986)**, Abdulhaluk Çay, "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri", Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri, Ankara, s. 381-395.
- ÇAY (1990)**, Abdulhaluk Çay, Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler), Ankara.
- ÇORUHLU (2001)**, Yaşar Çoruhlu, "At ve Koç/Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi", Toplumsal Tarih 94, İstanbul, s. 35-42.
- DANIK (1993)**, Ertuğrul Danık, Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları, Ankara.
- DEDEKURBAN (1993)**, Ali Haydar Dedekurban, Zaza Halk İnançları, Ankara.
- DOĞAN-ÖZEN (1992)**, Ali Doğan- Mesut Özen, "Kürtlerin Bütün Heykelleri Doğuya Bakar", Gündem (22 Eylül 1992), s. 12.
- EFENDİ-EFENDİ (1992)**, Rasim Efendi-Tuğrul Efendi, "El Sanatları Taş Anıtlar", Milli Kültür 92, Ankara, s. 23-29
- FIRAT (1981)**, M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara.
- GÜLENSOY (1992)**, Tuncer Gülensoy, "Tunceli'nin Pülümür İlçesi Sağlamtaş Köyü Mezarlığı Üzerine Notlar", Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu, Elazığ, s. 105-108
- GÜVEN (1991)**, Kenan Güven, Tabiat Güzellikleri ve Kültürel Değerleri İle Tunceli, Ankara.
- GÜNDOĞDU (2000)**, Hamza Gündoğdu, Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan, Ankara.
- JİSL (1963)**, Lumir Jisl, "Kültigin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları", Belleten XXXII/107, Ankara, 1963, s. 387-410.
- KALAFAT (1990)**, Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara.
- KARAMAĞARALI (1993a)**, Beyhan Karamağaralı, Türk Mimari Eserlerinde Ahlat Mezartaşları, Ankara.
- KARAMAĞARALI (1993b)**, Beyhan Karamağaralı, "Koç, Koyun ve At Şeklindeki Mezartaşları", Anadolu'da Türk Mührü Ahlat, Ankara, s. 13-20.
- KIRZIOĞLU (1993)**, Fahrettin Kırzioğlu, "Azerbaycan ve Anadolu'da Türkistan'dan gelen Eski-Milli Gelenek: Kabirtaşı Olarak Kullanılan Koyun ve At Heykelleri", X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, s. 133-160.
- KOŞAY (1962)**, Hamit Zübeyr Koşay, "Doğu Anadolu Mezarlıklarındaki Koç ve Koyun Heykelleri", Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959) Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, s. 256, 257.
- ÖZKAN (2002)**, Haldun Özkan, "Erzincan/Çayırılı ve Çevresinde Heykel Biçimli Mezar Taşlarından Birkaç Örnek", VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan 2002) Bildiriler, Kayseri, s. 611-619.
- ÖZDEMİR (2001)**, Halit Özdemir, Artvin Tarihi, Ankara.
- RİŞVANOĞLU (1992)**, Mahmut Rişvanoğlu, Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, İstanbul.
- SEVGİN (1950)**, Nazmi Sevgin, "Anadoluda Koyun ve At Motifli Mezar Taşları", Tarih Dünyası 1/8, İstanbul, s. 333-336.
- SEYİRCİ-TOPBAŞ (?)**, Musa Seyirci-Ahmet Topbaş, Afyonkarahisar Yöresi Türkmen Mezar Taşları, İstanbul.
- SİLİ (1996)**, Timur Sili, "Bir Orta Asya Geleneği Koç-Koyun Heykel Mezartaşları", Biliş 1, Ankara, s. 60-65.
- SİLİ (1998)**, Timur Sili, "İğdır-Karakoyunlu İlçesi'nin Mezarlığındaki Deve-Heykel Mezartaşının Mahiyeti", Vakıflar Dergisi XXVII, Ankara, s. 191-194.
- ŞAHİN (1985)**, Tahir Erdoğan Şahin, Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açından Erzincan Tarihi, C. I, Erzincan.
- ULUÇAM (2000)**, Abdüselam Uluçam, Eski Erçiş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezartaşları, Ankara.
- YURTTAŞ (2002)**, Hüseyin Yurttaş, "Erzincan/Çayırılı ve Tercan İlçeleri Çevresindeki Kültür Varlığımız", VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan 2002) Bildiriler, Kayseri, s. 851-861.